

TOPIC: HISTORY OF WARS:
INVOLVING THE ANCESTORS OF NAMOSI.

INFORMANT: LEONE TAULEKA (M. 65 YEARS).

PLACE OF ORIGIN: NAVUNIBAU, NAMOSI:

PLACE OF INTERVIEW: NAVUNIBAU:

INVESTIGATOR: WILLIE. DARI.

DATE: SEPTEMBER, 1984.

Nisa qai vakarau vaka rogoca tiko yani qo e dua na turaga ni Navunibau mai Namosi, ko Leone Tauleka, kana talanoa taka tiko yani ko Leone nai vakarau ni Valu kara vakaitavi kina ko ira na turaga ni Nabukebuke ena gauna e liu. Vinakavakalevu Leone.

Vinaka, Willie. Qo nai talanoa sei tukuni se yacana vaka Nabukebuke Naivakalakawa. Me vakaga na vosa ni tatau ka tauca ko Iutunasobasoba vei iratou na luvana lewe vitu, mai Nakauvadra e dei tiko vei ira na turaga ni Nabukebuke na talanoa qo, na vosa ogo ea tau vua na uluratu nei koya na turaga ko Iutunasobasoba kei na kawa mai Verata kei na tacina ko Roverebalavu mai Nabukebuke. Sa laki kaya vaqo vua, 'taciqo mosa laki tiko mai delana' M'olaki vakararai toka mai.

Me vaka ga na vosa ka kaya ko taradatotou rai Nakauvadra, mo laki toka mai mo turaga levu mo turaga qaqa, dinaga ni ko kawa ni gone vei kedatou molaki raici keitou suka toka mai na neitou leqa. Na vosa qo ea laki tau talega mai Verata ka dei tiko vei ira na turaga ni Nabukebuke. Sa mai toka yani ko Roveredrauturaga ena delana qo e Nabukebuke se Namosi, qai dua na gauna e a valu vakaturaga na vanua ko Kubuna kei na vanua ko Sawaiyeke mai Gau, ena i talanoa ea tukuni ni vanua qo ko Sawaiyeke mai Gau, ea kabata ko Bau ka sega ni rawata.

Kabakabata ka sa sega ni rawa, sa qai kaya ko Ratu Cakobau, me kau talemada na tabua vua na gone mai Vatuvula, ena vosa vakaivalu mai Nabukebuke, era dau kaya tu ni na gone mai Vatuvula na gone turaga na Tui Namosi. Alaki tau vua me yacova na kena kau mai vakavica ki muri nalaki tekivu mai vei Roveredrauturaga me yaco vei koya nai taukei Navua ko Rokoroduadua se ko taukei Navua. Iaki tau tale na vosa qo vei Ro Katanitobua na vosa vakaivalu na gone mai Vatuvula mera lako mai Vatuvula me mai kabati na noda meca.

Sa qai talatala mai ko Cakobau me lako yani ko ira na Kai Nabukebuke me laki kabati ko Sawaiyeke. Ia, na vanua ra sa mai tiko kina na turaga e Nabukebuke e Namosi ena gauna e daidai, mai Wainimala, e ra sa lesilesi na veitamata mera laki vakatawana na veitokaitua mai Namosi se mera matani valu. Samai biu toka ena delana mai Toga e daidai ka muria tiko na sala ni motoka e rua na veitamani, edua ko Hudunakaukata keina karua ko Tabunilakoveve. Mai na vanua ko Waimanu, e tiko kina e dua na wili tamata, na yacana ko Raurauqali ena Waimanu tikoga e tiko tale kina e dua nai taba tamata ka yacana ko Ravonokula. Mai na koro ko Basagasaga ka caka tiko kina ni kina na keli kopa, e yacana na taba tamata qo ko Nale.

Qo eratou matani valu, eratou Kalou nivalu ka meratou raica tiko na veimatanitu ena via kabata yani na vanua ko Nabulebuke. Enai valu gona mai Sawaiyeke, saqai kau na tabua ki Kubuna karatou saqai laki coko vata na mataivalu ni Kubuna hei nai mataivalu ni Namosi.

Saqai gole nai lakolako me lako kabati ko Sawaiyeke, Ia, na turaga ni Havua ko Rokoroduadua ea liutaka tiko se a kaba tiko enai valu oqo. Kanodrai vukevuke tiko na turaga na tuakadra ko Romatanibau seko Ro - vacunavuka. Sa qai cakacaka ne koya na vakatawa tiko mai Basagasaga ko Nale, me vei ciciyaki tiko ena kedra maliwa me kauta veiyaki tiko na tukutuku ni valu kani yadravi rau tiko. Nisa vakarau me vakadrukai ko Sawaiyeke, dina niqai yaco mena druka, ko Nale qai rai yani kina dua na taba ni kau levu, qai raica ni rai toka mai e dua na rea vula, qai vosa sara ena nona vosa, ' wallei, au vuru sara koi au' sa qai cici mai ena lomani veikaukau nisa cumuta rai na veikau, sa qai rai kaya nia raica e dua na tamata vulavual na rea, ia, kabai toka ko Sawaiyeke me yaco ni laki vakadrukai, soro ko Sawaiyeke me yacova me qali tu me qele vaka Bau.

Qo era qalica toka na turaga ni Nabukebuke ni rau kaba toka e liu na turaga na veitacini. Nai talanca qo e via vaka tiko nai tukuni, e buli tu e dua na vosa vaka Nabulebuke ka a buli tu mai vei ira na tukai keimami mai liu me yaco mai na kawa qo, ia, au na suka tale ki muri ena gauna sa suka mai kina nai valu. Suka mai nai valu, qai caka na kena Solevu mai Bau, na Solevu ni vakamuduo, na kena vakavin - avinala taki nira sa qai qaga mai nai valu. Solevu oti sa qai lako mai nai lakolako, Nira sa gole mai ra qai mai moqe e Iokia.

Nira sa tiko e Lokia, sa qai mai vakatataro taki se sa gole evei ko Nale nia se dro ga mai na veikau mai Sawaiyeke mai Gau. Nisa biu mai ko Lokia sa qai mai ra moce e na vanua ko Samabula, ko Samabula qo era sa vakatawanga toka e so na turaga ni Nabukebuke kara a dro mai nai valu mai Vatuwaqa ka so era sa tiko sara ena ucuna ka kilai tiko meko Suva Point ena ucuna ko Vatuwaqa. Nira laki taro ekeya se tukuni ga mai nise yali ga ko Nale. Era sega ni kila sea dro vakacava mai se waqa cava ea vodoka mai, era tukuna mai ucunuvanua nia so-ko mai ena dua na takia kara sega ni kila. Nira sa biuti Samabula, ra sa qai mai moce tale ena vanua ko Iami vei iratou na turaga ni Marukuruku mai Nasevou. Iako mai nai lakolako vaka turaga kara mai moce e Wanisunibogi na vanua ka tiko kina nai qaqi ni vatu e dai, ra sa qai taubale mai ena gaunisala ka vakatohai tiko ko Wainivalelevu ka vakatohai tiko ena vanua ko Waimanu.

Sa mai tiko kea na mataivalu nei Tui Namosi, sa qai yakavi, ni ra sa tiko e vale sei bure, ra rogoca nisa kaci e dua na tamata, qo na veli, ra rogoca ga na vakasausau, rogo sara mai na kaci, 'isa na noqu vu marama, ni takitaki yani ki vale levu, na Vunivalu e tiko e vale levu, sa suka tiko nai lakolako vakaturaga mai Sawaiyeke, kemuni na marama, kemuni na turaga ni lako yani ka kau kakana yani, ra cauravou me caka na lovo ka me caka na megiti ni tiko vata!

Nira wawa toka ko ira na suka mai Sawaiyeke, e sega madaga ni basika mai e dua na marama se ko ira na mai sevusevu, se dua na kakana, ka sega ni dua na ka e yaco mai me yacova na mataka. Era sa qai vei - talanca taka, o, na veli ka kaci tiko ya. Na vanua qo e ra vakatawana tiko na veli lewe rua, qo Ravonoqali kei Rauraukula, keda na lako yani kina e dua na vanua ka tubu kina na veimataqali kau na vanua qo,

ka vakarerevaki, ni tubu tu kina na Niusawa, Sakiki, qo e vakarai -taka tiko ni nodra vanua na veli. Na veinatagali kau taucoko ga ena kune kina. Nira yadra ena mataka, sega nidua na ka e lako mai, kasa qai gole yani nai lakolako vaka turaga ki Namosi ka mai caka na Vakasenuqanuqa vei iratou na veitacini, ka mai cakava na ka ogo ko koya na Ulumatua.

Sa qai mai caka nai valavala vakaturaga taucoko ka dau caka vaka Namosi, na tama, na kena yadravi, na kena vakalagilagi koi rau na turaga veitacini ka rau lako mai qo, sega ni baleta ni rau turaga walega, baleta ga ni rau sa kauta nai na qaga. Ia, ogo na kena rawai na qali vaka Bau. E se yaco tiko ga e nikua, nida na lako yani kina dua na vauna e Namosi, era na lako mai ko ira na marana kara na kauta mai na kakana karana takitaki mai kina vanuaera tiko kina na vulagi kara na mai toka, era sana qai taro mai mesa kau mai na magiti, ka na i tovo qo e dau caka talega ki vale levu.

Nakaci mai vale levu nei vakana numia ni lesu mai ni valu mai Sawaiyeke kara mena vakananumi kina na Waimanu River, nia kaci tiko na veli ka sega ni dua ea takitaki mai. Nai talanoa qo e kilai tu ni a kaba ko Bau ki Sawaiyeke ia, e a vakavuna na qaga ko Namosi ka laki nona kina na lagilagi ko Bau. Nira sa dau lako yani eso na vulagi, era sana qai lako mai ko ira na marana, kara na takitakimai ia, era sana wawa toka na vulagi, wawa toka, sana qai dau tukuna nai ko ira na turaga i taukei, sa vaka na wawa e vale levu se i takitaki ki vale levu, baleta ni a ra wawa tiko na turaga mai Waimanu nira lesu mai na vala ka sega ni dua ea takitaki yani.

Na vosavose ogo ese tiko ga nikua vei ira na kai Namosi, nira dau vakananuma kina na nodrau a qaga mai na turaga veitacini e rua. Moni kila tiko na vakarorogo tiko mai ko Male ka a dro mai ya e se vakaqarai tiko ga qo ni se sega ni kuna tale.

-: Au here ke ko rawa ni talanoa taka Ieone, nai valu kara a vakai tavi kina ko ira na turaga ni Nabukebuke mai Yale, Kadavu.

Nai valu qo ea nodra i valu ko Nakasaleka se ko Tui Nakasa kei natu- raga ko Yale. Ko Nakasaleka, e vanua veiwekani kei Nabukebuke, ka qai mai vaka dei taka na veiwekani qo , na nodra kau mai na luvena na Roko Tui Dreketi me mai wati Rokotuivuna ka qai mai sucu kina ko Ro koroduadua. Na marama ni Burebasaga qo e vasu kina vanua ko Nakasaleka, ia nai valu qo na nodrai valu ko Nakasaleka kei Yale. Au sega ni kila sei valu ni cava, au kilaga nirau a vala na vanuarua qo. Na sala qo eratou muria mai na turaga ni Nakasaleka ka lako ki Burebasaga ka muri mai ki Navua me laki kabai ko Yale.

Ko Kadavu raraba e vanua veiwekani ki Namosi, nai vakadinadina e kune tu nikua mai na delai Namosi se ko Mount Namosi e daidai. Tiko kina na yavu na colase, keda lako kina nikua eda na raica walega na vovo ni laselase makawa, ia, ko Nacolase e tiko tale ena dua na yavu mai Kadavu ko Tavuki. Era tukuna tiko na neimami qase niratou a gole mai ke ko iratou na turaga ni Tavuki ena nodratou a lako ki Kadavu. Ko tavuki e tiko vei tikivi tiko kei na dua na yavu ko Namalata, e kena koro tiko nikua ko Namalata mai Kadavu . E tiko tale e dua na yavu ko Nabouwalu, ia e tiko tale e dua na yavu ka se tiko ga nikua ka toka e na delana kei na vuni dakua levu qo ko Vunisei. Na yavu turaga qo e se laki dei toka ga mai na nodratou koro mai Kadavu ko Vunisei ka tukuni ni vanua qo eratou a lako yani kina na turaga ni Kadavu kara

tou a gole yani kina ki Kadavu. Sa qai mani kau mai kina na tabua ki Namosi mai vei iratou na turaga ni Nalasalaka karatou mai berea kina me lako yani kina na mataivalu veiwekani mai Namosi ka me laki kabai kina na vanua ko Yale. Eqai bale walega e dua na turaga ena kabai vala mai Yale ka yacana ko Romatakibau. Ne vaka e nodra kalou vu tiko na kai Nabukebuke na Vatu qo na Palou ni valu ka yacana tiko ko Kalouvatu. Dau caka e dua na kakana vakaturaga vakavanua vua enai vakarau vaka Nabukebuke kaqo na vakalolo ka sega ni vakalolo vulavula ia, e vakalolo darudamu ka vakora se sivaro damu. Na mataqali vakalolo qo era dau kania ko ira na waqawaqa ni Kalou vatu, na kena kora edau soli vua na Kalouvatu me dau kania, se kaburaki e wai.

Na sautabu kara dau cakava kina na ka qo ko ira na turaga kei Nabukebuke e yacana ko Wainabi, ni dau miriki kina na sivaro damu ni vakalolo ka yacana na wai qo ko Nabilivalu. Saratou taura rawa tiko na turaga ni Yale ni turaga qo e kena kakana na qalu, ia nisa kaba yani ko koya na turaga ni Nabukebuke kei koya na turaga ni Nakasalaka saqai caka mai na vere qo na turaga ni Yale. Sa qai vakalolo taka mai na sivaro damu, eratou sega ni kania, ratou saqai kaburaka mai ewai na vakalolo, ia, rau sa qai laki dabe toka na vanua qo e rua na marama ni Yale, e rua na marama rairai vunaka. Sa kaba nai valu, sa moku na tamata, ko koya na qaqa na Kalouvatu ni Nabukebuke, nisa raica na qalu ni viritaki tu, sa qai laki vakadremica na veivatu ea tu ena draunico kalako yani ki wai niratou laki vakania, niratou sa namata cake mai wai, ratou sa qai raici rau na marama lewe rua qo keratou sa qai laki toka ena yasadrau na marama qo, sa qai laki darani raike na marama ia, ko ira na lako ki valu era sa lako yani ka sa mai biu tu na nodra Kalouvatu ni valu, ka biu tu mai na nodra kaukauwa enavanua rau tiko kina na gone marama qo. Ra sai qai vakavuvai na turaga ni Nakasalaka kara vakalesui na turaga ni Nabukebuke,

rau sa qai mai mate tu yani e rua na qaqa ni Nabukebuke, dua ko Tui Vuaka na turaga ni Mariko kei Sumuna na turaga ni Nagelekausia. Rau a moku karau qai laukana. Era tukuna na qase ko Tui Vuaka ni davo tu na cere ni tabana kei na dibina era curu era na gone era lesu tale, kadavo tu na qaqa qo. Kedrau lovo se bula vinaka tuga nikua mai Yale, rasa qai soro mai ke a na turaga ni Nabukebuke, ko Nabukebuke vakataki koya e liu e sega ni dua na vanua e Viti e dau galica rawa mai kina nai valu. Sa qai mai yaco toka eke nai talanoa lekaleka me baleti Nakasaleka, Nabukebuke kei Yale.

Na Kalou ni valu, au a tukuna toka ena noqui talanoa ni ko ira na kalounivalu ko ira na liga nikau, na kalou vatu, qo e vatu mokomokiti. Mevakataki ratou naturaga ni yavusa ko Nasa mai Vatuvula, na nodratou vu tiko na leka. Na kena koro ni masurasu vua na Kalouvu ko Nairidorido seko Raunawa, kaqai kena korovu edai ko Saliadrau. Ko iraqo era vakatokai tiko na lawaki karadau viribai taka tiko na vauna ko Namosi ia, nai tikotiko vakaturaga e tiko na kena bai kaukauwa, dua ko Wainabi ka dua ko Navunibau. Ko Wainabi ka yacana edaidai nakoro e tiko qo ko Nawaivaka. Qo erua na koro ni masumasu se qaraqaravi vua na Kalouvu na nodra Kalou vatu. Na kalouvatu qo eratou kenai taukei tiko na mataqali ko Nadakuni, karase tiko ga edai e Namosi, SEena koro ko Nasele ena vanua ko Waimaro ena tikina ko Naitasiri. Evica na mataqali kara vakatokai tiko mera liga ni kau era taukena vata na kalou ni valu na kalou vatu. Me vaka nida kina kakana vakaturaga ko koya na kalou ni valu na Vakalolo sa mani mai keimami kakana kina vaka turaga na vanua ko Namosi na vakalolo ka kadamudamu.

Me yaco mai na gaura qo ko ira na kawa tarata era sa dau talei taka na daridaru, nikua nida lako yani kina vanua qo na ka kecega e daru, nai sogo ni katuba, na delani vale, naroka ni sulu nodra na marana

e damudamu, ko ira na turaga na nodra sote e damudamu, kena dua na tamata ena lako yani kina nodra koro kadara tiko yani na kala damudamu era na kerea mai me nodra. Qo e vakaraitaka tiko ni nodra Falou - nivalu ea dau kaniatga na qalu damudamu.

Ko ira na turaga qo mevaka au sa cavuta oti me vaka ko ratou na turaga ni Madakuni, turagani Ioma, e vaka tu na nodrai tovo na gauna malawa kei na gauna qo, nai tovo ni veli, duidui na nodrai tovo kei so tale na tamata era sa bale yani e Nabukebuke. Era dau murimuri vosa, era dau vinakata e mera dau tokaga ecake ena veika e caka, e tolu tiko nakaqo esa muria tikoga na nodrai tovo naveli. Kekosana sotava edua ko naqai kaya yani kina, dou bula, ena sauma mai, dou bula, au sa via kana, ena sauma mai, au sa via kana, esega nimacalatu na vakarau ni nodra vosako irago. Na kedra vudi e tubuu tumai ena veikau mai Namosi ka yacana na Nasawana. Naveimataqali jaina kece e vuravura e kubuna sobu koya qo e kubuna cake me yacova ni sa laki dreu mai qo na kedra vudi na veli. nisa laki kauta na yagona ena lako nai kina na dra kavaka saraga na dra ni tamata.

Nikua qo ese dra tuga na vudi me vaka na dra ni tamata kani vudi ni veli. Qo na kedra vudi na tamata ni veikau na tamata ni veli se kedra na tamata ni valu. Na ka oqo e vakaraitaka tiko na kawa ni veli na kala damudamu, ni veli e dau rerevaka sara na kala vulavula.

_: Vinaka vakalevu Ieone rawa beka nikoni talanoa taka nai valu ea vakai tavi kina ko Namosi kei Serua?

Sa vinaka, me vaka niu sa talanoa taka oti nalako yani e Namosi ki Navua ko i taukei Namosi ko Rokoroduadua kei na nona mataivalu. Nisa laki tiko e Navua sa ia tiko na vakavakarau ka sa keli wavoki nai keli nivalu, qo na vanua sa tiko kina nikua na Navua hotel e daidai. Sa toka ekeya nai mataivalu nisa vakavakarau toka me kabai Namosi

se me kabai na ulumatua na turaga na tuakadrakaqo na veicacani vakavuvai -le vakaveitacini, sa qai rogo ki Namosi na kenai tukutuku nisa vavarau ko Navua. E vakaga niko ira na laki tiko e Navua era a cavutu ga yani e Nacavumata. Nisa rogo yani na kenai tukutuku sa qai kau yani na kenai tukutuku kina Korolevu ki Seru e daidai. Me vaka ko Korolevu vanua kei Korolevumai Navosa kei Korolevu e wai, erau veiwekani makawa sara kei Nabukebuke.

E kenai vakarai taki ni ko Korolevu e bulatu kina na vosa vaka menemene e rua (lavosaekato) nai vakadei ni vanua e rua ni rau dau veisolisoli -ki na kena turaga. Nira dau soli na turaga mera laki vakamau kina vanua ko Serua se ko ira na marama nai Serua era dau soli mai mera laki vakamau kina vanua ko Nabukebuke ena gauna mai liu.

Me vaka nisa rogo yani ki Namosi nisa vavarau ko taukei Navua me sa laki kaba i Namosi, na vanua ga ea sucu mai kina, sa qai kau na tabua mai Namosi me kau ki Korolevu, me laki tukuni vei iratou na turaga e Korolevu nisa vakarau kaba mai na turaga nai taukei kei Navua ko Rokoroduadua .

Eratou qai ciqoma nai turaga mai Korolevu na tabua , na veiwekani enadra, mesa vakacegu ko Namosi karesa i tavi nei Serua mesana kabati Navua edai. Vaka nia buala tiko na gauna ya mai Serua e dua na qaqa ka yacana ko Gagavoka, qai ucuna na nonai wau nai wau levu ni vala qai laki tekia ena matadratou na turaga ni Korolevu, qai kaya vaqo koya, Ausana kasu ki Navua, baleta ni qo eratou a talai mai ko iratou na sau kei Navua karatou a talai e Namosi. Tekia tale vakarua na nona iwau ka kaya, au sana kasu ki Navua, keu sana kasu ki Navua, mo dou qai laki tukuna ki vale levu me kuakua sara ni rai vuki mai.

Qo ke na vakamacala taki vakabau, ena vaqo, keu sana laki kabai Navua me qai laki tukuni ki vale-levu, ya ko Namosi, meratou kua sara ni qai rairai yani.

Keusa kasu lu Navua, kenai balebale nisa na ceburaki Navua, kasiviti koya au na vakacicivi koya, au na ravuravu mai Navua.

Ra saqai kaba na ratai valu mai Korolevu ka nodrai liuliu ko Gagavoka nisa kabai Navua, sa vaka solei Navua, vakaratei ko ira na bobula kara kau na bobula ki Serua rau qao dro bula na turaga na veitacini ko Rokoroduadua bei na tubadra ko Nakasavesi. Rau saqai biutu Navua rau dro sara ki Wainadruku ki Iobau volekata tiko na highway edaidai na gaunisa -la ecici mai ki Suvu ki Navua. Rau sa qai lakovi rau yani ko Gagavoka, karau saqau dro tale merau laki tiko e Wainadruku. Nirau sa laki tiko mai navua qo sa qai laki taure kina ko taukei Navua na kalima saga vulu ni watina. Nisa vaqo tu na vanua rasoqai lewa ga na vanua resona watidra ga na gone marama bale na Tui Nemosi era sa qai lako lara laki tagica mai Navosa me dua tale na tinadra qai soli mai kina ko Adi Bawale.

Sa nai tiko na marama, ka mani vakasucu na marama, na marama ni Korolevu ka qo nai tatarovi tale me kaba ko Korolevu me laba ki Navua. Sa qai mai tabu vakadua nai valu, me yacova mai na gauna ya sa sega vakadua kina nai valu. Rau sega ni mate na turaga na veitacini ka mani vakai vuavua ga na koro karau qai laki tiko kina na koro ko Wainadruku. Era a moku kina eso na bobula kara kau mai kina eso na bobula ki Serua.

_: Vinakavakalevu, Leonen nise bera ga ni oti na neideru katokatonu, rava beka niko talanca taka nai valu mai Vatuwaqa?

Vinaka, Fo Vatuwaqa qo e korokoro ni valu me vaka niu sa talanca taka oti vei iko, sa qai mai sucu na gone turaga ko Raluvnikalou, se ko Rogereqeretabua, nia lima na luvana na turaga. Au a sa kaya oti nia qase ko Roqaeruri, taravako Rokoroduadua, tarava ko Rokotui verata kava ko Meyacabuka kai kalima ko RoTuivuna. Qai muri na luvei Rogereqeretabua selo koya nagone kalou.

Koratoa na veitacini gone turaga qo e a gone tauua ko Ro Tuivuna, me vakana kenai tukuni ni gone dau vakarenemenei vei tamana, dua tale na kenai tukuni na kalima ni gone qo e dua tani na tinana, ka marana ni Nakorowaiwai, e marana gone sara ka tinai Rotuivuna.

Ia, so era kaya, nida vaka sasamena na turaga na gone kalou, eso era kaya niko iratou na lewe va eratou dau muri tinadratoa tiko, esega ni macala nai talanoa qo se dina koya kau sa talanoa taka oti, se dina koya qo. Sa mani tubu kina na veinaliwaica vei iratou na turaga lewe va ka dua tani na tindratou ka dua tani ga ko Rokotuivuna. Rau sa qai vala kei koya na ulunatua me yaco nisa vakaratei, rau sa qai vala kei koya nai karua ko Rokoroduadua, nai taukei Vatuwaqa ka a qai vakayaca taki kina ko Rokoroduadua nai taukei Navua naba rua. Rau sa qai veivala sa qai vei lako yaki tu ko Rokoroduadua ka mani lako veiyaki tu karani kauta tu eso na nons tsnsts, lako laki tiko ena dua na vanua, laki tu qai baci lako tale ena dua na vanua laki tikoka vao voli ko koya.

Sagai kauta eso na tabua ko Rokoroduadua kina so na vanua vaka Namosi mera vakarogorogovua. Sa rawati ira ena nona vosa kanica solia vei ira naiyau lelevu kei na magiti ka rawati ira mai. Sa qai biuta na vanua ko Namosi ka cabe kina nona koro vou ko Namaramara, qo e volekata na nodratou vanua na turaga ni Nacclase nai Kadavu ka toka e delai Navua ena ruana ko Vunisei. Nikua ese tiko ga na vanua qo, nira lako yani e so na tamata ena nodra dau taubale tu, era na gole mera laki cegu e Namaramara. Ni tikoeke sa qai toki nia laki raici koya yani e dua karau kawa vata ko Ro Macanawai rau sa qai laki toka nai Nabukanivalu rau sa qai laki toka ekeya vakadra vata vaka veiluveni.

Nisa tiko voli eke ko koyana gone qo sa qai tataa vei tamana levu me sa lako dena qai kabati koya mai na rataivalu nei tamana ko Roreqereqere-

tabua. Toki yanisa qai gole kina dua na delana levu ko Vatuwaqa. Na koro ogo beda tiko mai Nakavika nikua eda na raici Vatuwaqa. Levu na vanua eda na tu mai kina eda na raici Vatuwaqa ngi kina ka yavu levu duadua ena matanitu ko Nabukebuke. E taura edua na guna balavu ka laki kau mai eso na liga ni kau mera maivaluta na vanua ko Vatuwaqa, na vuna niko Vatuwaqa e toka ena dua na delana e cake ka dua ga na gaunisala meda na lako cake kina, e tiko e ra na rara ni valu ka a kabai kina nai valuena gauna ya.

Erakana niu gase ni kasivi ni balabala era sa qasi tu kina nisa mateki -na na tamata. Qo na vosa vava Naukebuke, e kenai balebale ni milioni vaka milioni na tamata era mate kina. Melaiyacova na gauna sa laki mate kina ko Ro Qereqeretabua se ko koya na gone Kalou, nisa laki leqa ko Ro qereqeretabua, rasa qai laki vaka gunuvi luvana ka buli koya ko ira na kai Nabukebuke menodra turaga ko Rokotuivuna. Nisa laki leqa na taradrau rau sa qai vo toka koi rau na luvana ko Rokoroduadua kei Rotuivuna. Rau sa qai vava tiko na veitacini nisa qai mate na taradrau , nai valu vakarerevaki qo nisa voleka nilaki qeavu na koro ko Nabukebuke kara tawana tiko na vanua ko Namosi.

Kau tabua tale ko Rotuivuna, ki Navosa ki Nasigatoka, qo era vakatokai tue Nabukebuke niko ira na liga ni drotini mai Vatuwaqa. Qosai ira na tawana tiko na yasana ko Vinuva ena yasana ko Namosi. Ee dua na turaga e vava mai Vatuwaqa ena vakatokai tiko me Gagasaga. Ra sa qai laki kau mai na tamata ena veiyasai Navosa , nabouwalu, Matailobau, so tale na tamata ni vanua ca era mai kabai Vatuwaqa. Kau tale na tabua kau ki Rara na yasana ko Naitasiri, laki kau mai kinaeso na turaga, mai Radoloi, turaga ni Waqaiwele, ko ira qo era sa qai laki tamata ni valu nei Rotuivuna mera laki labata nai tikotiko ni valu mai Vatuwaqa.

Ilevu tale era sa mai ciba oti yani, so era sa kawa boko yani sega ga ni soro ko Vatuwaqa. Iako tiko ga nai valu qo me laki mate kina ko Rokoroduadua. Ko Ro koroduadua e talanca taki tiko qo, ko Rokoroduadua naba dua , nai karua ko Taukei kei Navua. Nisa leqa na turaga qo sa qai tiki yani me laki bula donuya na luvana ko Rocabenadaveta. Na yaca qo ea soli vua baleta nia sucu mai na gone turaga qo e valelevu mai Vatuwaqa ea sucu ena yasanai katuba ka rai tiko kina daveta nai Vatuloa kamani yacana tiko kina ko Ro cabenadaveta.

Na katuba ea sucu kina na yacana ko Katuba nivualiku, me yacova na gauna sa taura kina ko koya na veiliutaki mai Vatuwaqa erau sa baci vala tale kei Rotuivuna. Nisa mai bale tale na turaga ko Ro tuivuna sa qai mai bula taudua tiko ko Rocabenadaveta. Sa qai bula tale tikoga ko koya mai Kasivesi, au na sega tale ni qai ra vakamacala taki koya mai Nakasavesi niu sa vakamacala taka oti na ka baleti koya mai liu. Qo ko koya mai Kasivesi ko Vunibulu ka qai mai talaluvani vei koya na luvana ko Nasio. Ko Nasio qai mai luvana ko Vunudilo ko Vunidilo qai mai luvana ko Vunibita. Ia ese turaga tikoga ni Nabukebuke ko koya na turaga na Rukutabua, ia, ko Vatuwaqa e koro walega ni valu, ka matanitu tikoga va Nabukebuke.

Me yacova mai nikua sa yaco mai na matanitu, ka yaco maina lotu wesete ena 1835 beka ka 1840 beka ea yaco mai kina na lotu katolika , ia, me yaco maina gauna qo ese kana tamata toka ga ko koya mai Vatuwaqa kavaka talega kina mai Nabukebuke. Nisa tubu a lotu sa qai otioti ni tamata eratou laki kania na tamata mai Vatuwaqa ko iratou mai Nabukebuke. Edua na turaga a talai ga yani mai Nanosi me laki cocoka ena vanua mai Wainikoroiluva se ko Vanuavou na vanua edau oso tuga kina na molikana. Mai na gauna ya ea laki cocoka ko koya na turaga ka qai raici koya ni coka tiko na duna levu,

Sa qai domica na waitui ko koya na turaga sa qai kenai vakatakilakila ya neratou kania. Sa ratou qai mokuta na turaga, sa via laki kaba cake na turaga ena bara nivatu, ka lilica na walai vago e nani lutu rai ra ka sega ga ni rawa ni bula, ratou sa tu yani era ko iratou na tuakana nia veitacini dina na tamadratou, sa qai kaya rai ko koya, 'isa kerudou na tuakau, dou bula, 'ratou sa qai sauma mai, ko ratou, bula, kosa na qisaqisavi keitou bokala.

Okere bula tale rai niko sa qumu loaloa rai, sa sega ni macala na neidatou veitacani. Eratou sa qai mokuta na turaga, ratou basubasuka, sa qai tukuni tu kina na vosa sa dei tu nikua, mevaka nia moku rai volekati Nagado, mokuvou, moku vou, na mawa, na mawa. Na mawa sai koya na na bitu ka dau caka kina na cukicuki. Nidau tavu sena vavi na nagiti edau vakayaga taki na mawa me lau tono kina na nagiti, nisa dau buta mai na kakana esa qai dau biuta rai na rawa e dua rai boi vakaloloma ka boi karikamica dina.

Nisa musumusu na yagona sa qai lauhana ena mawa na turaga qo. Nikua e tuga na mawa rai Nabukebuke, mera nanuma tiko kara lua sara ni guileca ni qo na ka ea vakayagataki mera dau kana kina ko ira na turaga ni Namosi ena gauna e liu se me nanumi tiko kina na gauna eratou a vakamatea kina na turaga na tacidratou karatou a vakamatea basulaki koya karatou a vakayagataka na mawa neratou a kana kina ena gauna e liu.

Melaki yacova na gauna sa lotu tu kina ko Viti, e seberaga ni tara ko Vatuaqa nai tovo ni lotu, qo era dau vakananuma tiko na tamata ni vanua ni vaka nira dau veisorosorovi tiko. Sa qai lako na gauna sa qai tubera na tabua sa qai vakamalunalumu ko Namosi, sa qai tara tale edua na nona vale, sa qai rai vakamalunalumu vei iratou na wekana turaga, sa qai rai cava eke na noqui tukutuku qo ni noce mada.

Au kerea meu vosoti meu sukava tale mada edua na telona karikamica.

Nira sa qeavu tiko mai na turaga ni Nabukebuke mai Vatuwaqa, sega ni cegu na turaga ko Rotuivuna era nona kau tabua ena veiyasai Viti. Na tabua qo e lako sara tiko kina toba na Vitilevu mai Ra. Ki Matailobau e Naitasiri e daidai. Era sa lako tiko mai na vei turaga mai na veiyasai vanua kece, lako sara mai eso na turaga mai Waivakavu mai Waiganake, na kena kawa edai era bula tiko mai na vanua ko Nawaibau . Ra sa qai mai kaba na vauna, sa qai kau nai otioti ni tabua ka kau ena vanua ko Wainimala.

Ara sa qai bole mai na yavusa levu ko Maleya, sa qai bole cake na kena qaga, tubu cake na nonai wau , tekia ena mataadratou ni Namosi, qai kaya ko koya, ' Bula levu na Rukutabua, au na kabai Vatuwaqa, ke kau bula lala ko Navunivutu, keu kau mate lala ko Vunuvutu, ko Vunivutu qo na vanua era dau leki sota kina ko ira na mataivalu mera dau vala kina. Sara sobu mai Namosi, samai caka na Sokalou ena vanua nei Rukutabua, cibi tiko ko ira na veimata yavusa, kei ira na qaga. Tucake edua na qaga mai Na Vitilevu, taura cake na nona Kiakava , na yacana ko Matacagi kelia na nonaiwau ena mataadratou na turaga qai kaya, bula na turaga Rukutabua, ra vago tale mai na qaga ni vei vanua, sa qai lako mai na dau qaravi koya na Falou Vu, kauta mai na nonai Wau ka kaya, ' Hi ' Bula levu ko Rukutabua, ke kau mate lala ko Vunivutu, keubula lala ko Vunivutu. Na qaga qo ko Ialanaise ka turaga ni Maleya.

Ko Vunivutu na buca ni valu me vaka edau tukuni tu na (fortress). Nisa yaco na kaba , e dua ga na turaga ni Vatuwaqa ko koya na turaga ni Nabukebuke.

continued: